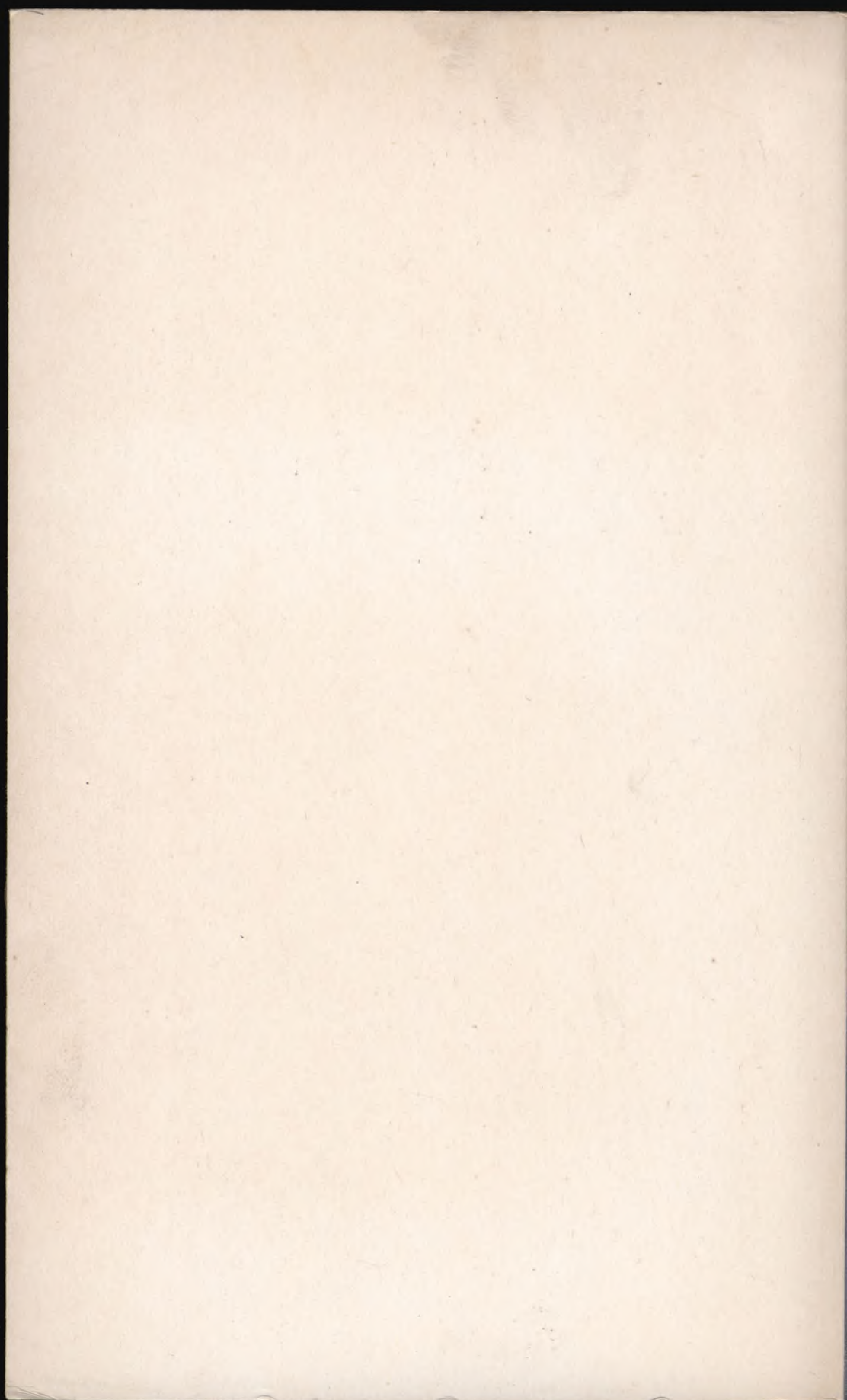

204.192

204192

DR VERESS ENDRE

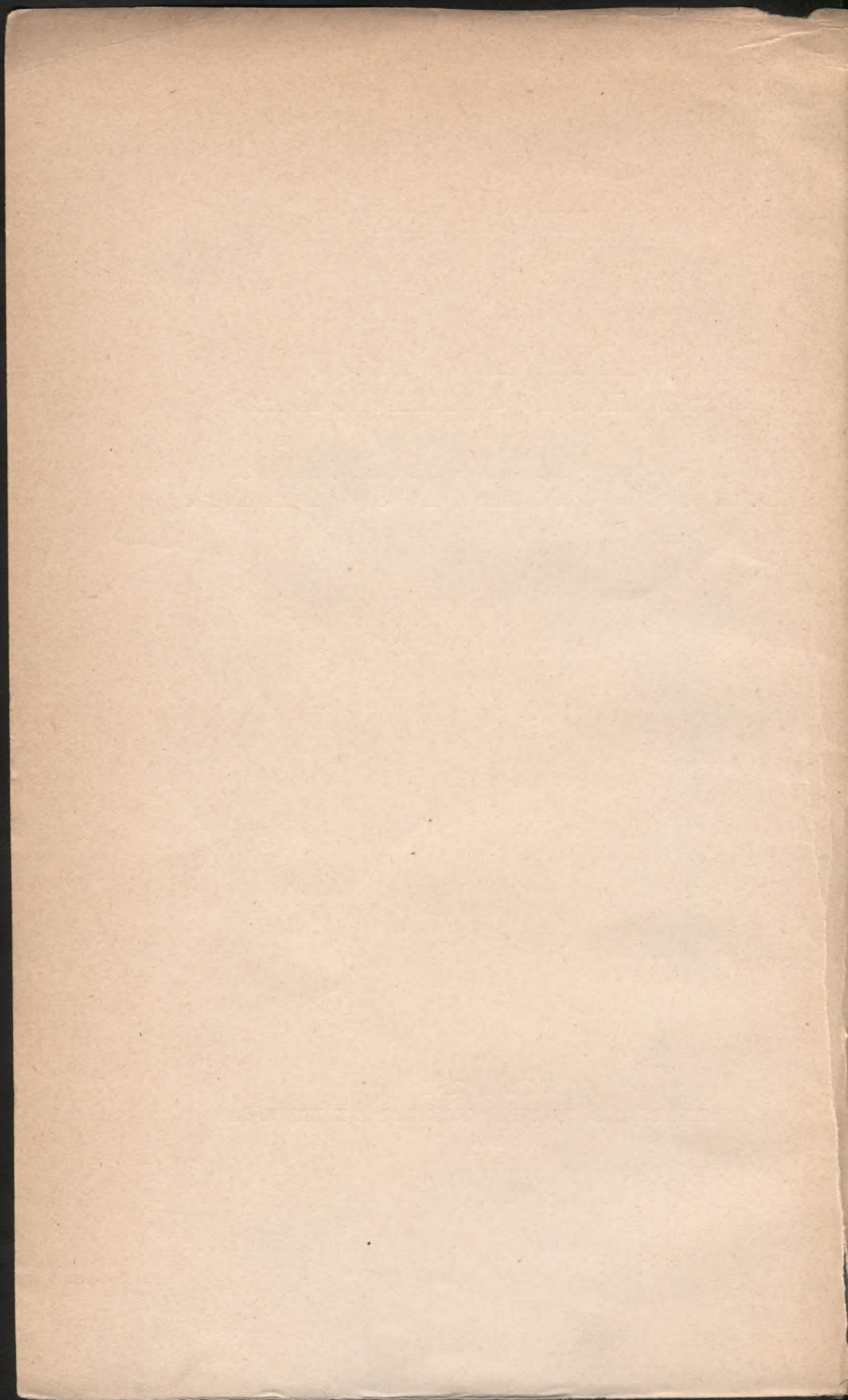
*

BÁTHORY ANDRÁS
B. PÜSPÖK KÖNYVTÁRA

(ÖT HASONMÁSSAL)

BUDAPEST
ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
1905

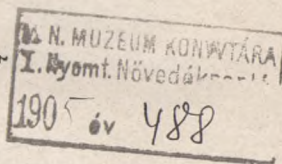

DR VERESS ENDRE

*

BÁTHORY ANDRÁS
B. PÜSPÖK KÖNYVTÁRA

(ÖT HASONMÁSSAL)

BUDAPEST
ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
1905

Any. l.
924 st

204192

KÜLÖNLENYOMAT A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« 1905. ÉVI FOLYAMÁBÓL

(Tíz számozott példány velinpapíroson)

EGY 1543-IKI KRAKÓI NYOMTATVÁNY FEJLÉCZE.

I.

MIDŐN somlyai Báthory István Isten kegyelméből Lengyelország királyi trónjára jutott és 1576 elején erdélyi fejedelmi székét Kristóf bátyjának engedte át, négy apátlan unokaöccsét hagyta magára Erdélyországban, néhai András bátyja fiait: Istvánt és Gábort, kik már önálló, felnőtt ifjú emberek voltak, meg Boldizsárt és Andrást, kik még jávában tanultak. És sajátságos, hogy míg a legidősebb s a legifjabb megmaradt az ősi katolikus valláson, a két közbűlsőt maga a király nevezte eretneknek, s így valószínűleg anyjuk vallásán: lutheránusok voltak. De azért még csak el sem szigetelték őket egymástól, s mindössze annyit tettek, hogy Andrást ritkábban eresztették látogatóba a gyalui várba, hol kálvinista nagynénjük, a fejedelemasszony tartózkodott leányával Báthory Grizeldisszel, az ő kis unokahúgával. Ritkábban látták azonban édes anyjukat, a 13 év óta özvegy Maylád Margitot, nem lutheranus volta miatt, hanem mert a Báthory-ház feje és esze: István király veszedelmesnek tudta asszonyos befolyását fiaira; ép úgy, mint annak a léha életnek hatását, mely a kis fogarasi várkastélyban folyt. Mikor aztán Boldizsár, a vitézkedő katonás »úrfi« a fejevári udvarba került lovászok és csatlósok, drabantok és lovasok közé, hogy a vitézi életre kiképezzék, András egyedül maradt az ő gyóntatójával és könyveivel, melyekbe úgy el-elmerült, hogy sokszor sem a vadászat ingere, sem egy-egy udvari mulatság varázsa el nem csalta mellőlük. Ez korán feltűnt környezetének, s értesülvén róla királyi nagybátyja is, magához hozatta és ezzel szerencsésen megszünt rendszertelen nevelése s irány nélküli kiképeztetése.

Báthory András 1578 tavaszán jutott át Lengyelországba (István bátyjával együtt) egyikével azoknak a magyar csapatoknak, melyeket Báthory Kristóf küldözgetett be a muszkák ellen küzdő királynak. Az értelmes, okos fiú nagyon megtetszett bátyjának. Úgy találta, hogy sokkal többet tud, mint a hogy képzelte. De hogy tanulását rendszeres módon befejezhesse, s mégis szeme előtt legyen vagy legalább is közelében, beadta a pułtusi jezsuita-iskolába, alig néhány mértföldnyire Varsótól, úgy hogy a fiút bármikor könnyen udvarába hivathatta, hogy haladásáról meggyőződjék.¹ Ellátásáról is fényesen gondoskodott,² hogy a lehető legnagyobb kényelemben élhessen tanulmányainak, s a király — a gyermektelen nagybácsik figyelmességével — törekedett megkedveltetni vele új életét s a változott viszonyokat. Hol ruhával és ékességekkel, hol szentképekkel vagy drága munkákkal lepte meg, s midőn felszaporodó könyveit a könyvkötőre bízta, a tábláikra préselt címere köré e szép jeligét nyomatta:

FRVSTRA++VIVIT++QVI++NEMINI++PRODEST++1+5+7+9+

Lelkületének s hajlamainak megfelelő ilyen super-exlibrist veretett minden diszkötésű könyvére mindjárt 1579-től kezdve, a mint magának könyvtárt alapított.

Báthory András a jezsuiták közt kitünően haladt s pompásan érezte magát. Tanárai nem győzték dicsérni szorgalmát, tehetségét, vallásosságát és jó magaviseletét s az ifjú magyar herczeg csakhamar kedveltjévé vált a kollégiumnak. Mindezt a bölcse király — akár csak egy mai paedagogus — könyvvel szerette jutalmazni. S midőn nyári hadjáratát befejezván telelni Varsóba vonult, 1580 februárius elején összeírta egy csomó becses munka címét s katalógusát oly meghagyással küldte udvari történetírója: Brutus Mihály kezébe, hogy a felsorolt műveket szerezze meg s juttassa

¹ Báthory András itteni neveltetéséről s egyáltalán életéről itt csak általánosságban emlékezünk meg, csupán azokra az adatokra terjeszkedvén ki, melyek könyvtárára, vagy könyvszeretetére vonatkoznak.

² Neve már az 1578-iki udvari számadásokban előfordul, így: Domino Andreae Báthory Pulloviam remissi tal. 300 facit fl. 350. (A varsói pénzügyi bizottság számadásai, 3. kötete 120. l.) Később pedig egész számadást vezetnek költségeiről, a mit mind lemásoltam.

sürgősen unokaöcscséhez.¹ Brutus gondosan teljesítette ura megbízását s a könyvekért 41 lengyel forintot, bekötésükért meg tizet fizetett a király krakói könyvkereskedőjének, illetve a könyvkötőnek.²

Az összevásárolt művek közt volt Plutarchos Ethica-jának 1537-iki bázeli ívrétű kiadása is, melyet Berzeviczy Márton, a király erdélyi kancellára ajánlatára szerzett be. S mielőtt ezt elküldték volna, belső táblájára István király e három sornyi vallásos ajánlást írta be öcsce számára:

*Omnia si perdas famam servire memento
Si Chrūm nescis nihil est qd cetera discis
Si Chrūm discis nihil est qd cetera nescis*

Minthogy e hasonmás első sora hibásan sikerült, szövegét átírva is közöljük:

Omnia si perdas famam servire memento.

Si Christum nescis, nihil est quod caetera discis,

Si Christum discis, nihil est quod caetera nescis.

¹ Báthory István király rendelete (Varsóból, 1580 februárius 14-ikéről) Maleczkowski Mihály »magno procuratori Cracoviensi« számára: Mandamus Fid. tuae, ut ad aedificationem domus defuncti Casparis Bekes ex congeriae lapidum, qui in agro Cracoviensi ad rationem nostram congesti sunt, eam copiam lapidum concedat, quae satis erit absolvendi aedificii. Porro misimus generoso Michaeli Bruto historico et secretario nostro nonnullorum librorum cathalogum, ut eos Andrae Báthory nepoti nostro Pultoviae literis operam navanti comparet. Volumus itaque, ut eorum librorum pretium ex pecunia nostra Fid. tua persolvat, quam nos in rationes nostras acceptabimus. (Eredetije a varsói pénzügyi bizottság 3. kötete 115. sz. a.)

² Erről Brutus ezt az írást adta a krakói prokurátornak:

Ego Michael Brutus fateor me accepisse a generoso domino Michaeli Maleczkowski, magno procuratore Cracoviensi florenos in moneta polonicali quadraginta unum, grossos viginti tres pro solutione librorum per me de mandato speciali Sacrae M^{tis} Regiae pro Mag^{co} domino Cristophero Bathori, apud honestum Thenandum Gallum, bibliopolam Sacrae M^{tis} Regiae, iuxta regestrum eiusdem bibliopolae emptorum. Item intrologatori a compaginatione eorundem librorum florenos decem, grossos novem accepi; de qua summa

Brutus eljárásával azonban Báthory András sok tekintetben elégedetlenkedett s erről még Berzeviczynek is panaszolkodott.¹ Annál inkább meghatotta a király figyelme, s örvendett a művészi kötésű könyveken, melyeknek felső táblájára a szerző és cím volt nyomtatva, az évvel (1580) együtt, a hátsóra pedig czímeres jelvényét közrefogva a neve: ANDREAS BATHORI.

De a szorgalmas tanulónak mások is kedveskednek könyvekkel. Erdélyből magyar tárgyú műveket és kéziratokat Boldizsár bátyja hoz magával, midőn 1581 tavaszán a király óhajtatására banderiumával Vilnára ér, hogy oldalán s a csataterén képezze ki magát tovább a hadi tudományokban. Lengyel műveket tanáraitól és szerzőiktől kap, római kiadásokat meg a pápai nuntiusoktól,²

utraque praesentibus recepta suam generositatem quieto praesenti scripto meo, cuius rei in fidem sigillum meum praesentibus appressi et manu mea propria subscripsi. Datum Cracoviae die octava Martii. Anno Domini 1580.

Jo. Michael Brutus S. R. M.
Maiestatis Secret. et Histor.

Hátán a fizetőmester lengyel rájegyzése: Quit od Brutussa co wzial naplaczemi ksiąg Andriaz Batoremu, die 9 Martii 1580 fl. 52/2.

Jegyzet. De nemcsak ez a megjegyzés, hanem a király fentebbi rendelete is mutatja, hogy Brutus tévedésből írta Kristóf nevét Andrásé helyett. Kerek kis gyűrűspecstjén egy két hasábos czímerpajzs fölött álló jobbra tekintő, szárnyait kiterjesztő hattyú látható oldalt V és MB betűkkel.

(Mindvégig sajátkezű eredetije a varsói id. levéltár 5. kötete 705. sz. a. Másoltam 1898-ban, de Wierzbowski Tódor megelőzvéen, kiadta *Materialy do dziejów piśmiennictwa Polskiego* I. kötete [Varsó, 1900.] 232. l.)

¹ Brutus János Mihály »Opera varia selecta« cz. műve berlini 1698-iki kiadása 242/3. l.

² Hogy a nuntiusok mily könyveket vittek rendesen magukkal új működésük terére kiosztásra, érdekesen mutatja a Caligari András püspök lengyelországi nuntiusnak küldött könyvek (Rómában, 1579 november 28-ikán kelt) alábbi jegyzéke:

Lista de li libri che si mandano a Monsignor nuntio in Polonia:

2 Biblia sacra in 8° del Rovilio in Lione. — 2 Somma Silvestrina, una di Lione, l' altra di Venetia. — 2 Somma Armilla, una in 8° di Lione l' altra in 16° di Venetia. — 1 Sermoni di S. Vincenzo in 8° d' Anversa in tre tomi. — 2 Methodus confessionis. — 7 *Guida de peccatori del Granata*. — 1 Prima et seconda parte del memoriale del medesimo, dui tomi. — 1 Trattato de l' oratione del medesimo. — 2 *Homiliarii*, uno di Colonia, l'altro di Venetia. — 1 *Postillae* majores in 4° di Lione. — 2 Missale romanum in quarto. — 3 Breviarium romanum in 8° di Venetia. — 3 Martirologii in quarto. — 1 Sacerdotale romanum in quarto. — 6 Avvisi de curati. —

kik haza irt jelentéseikben nem győzik ügybuzgóságát s vallásos kedélyét magasztalni. Majd a király lepi meg ismét (1583 elején) néhány újabb munkával s kivált egy szép római breviariummal és bibliával,¹ hogy missale-ja és szertartáskönyve mellé helyezhesse.²

Ez akkoriban volt, midőn négy,³ illetve hat⁴ évi tanulás után Báthory András hitben, tudásban erősödve elhagyta a pułtuski

6 Dottrine del ben morire del Soarte. — 50 *Grammatiche del Donato* in octavo. — 1 *Cathechismo romano* in foglio. — 3 *Somme di confessione* di Santo Antonio. — 30 *Orationi greche* di S. Giovanni Chrisostomo et Basilio. — 150 *Alfabeti de la Sancta Croce*. — 4 *Directorium Polonicum*. — 1 *Leggendario de le vite di Santi*, del Voragine. — 3 *Offitioli de la Madonna*. — 3 *Cathechismi volgari* in octavo. — 3 Tullio Crispoldo. — 1 *Indice de libri prohibiti*. — 3 *Defecerunt* di S. Antonio. — 1 *Concilio Tridentino cum indice librorum prohibitorum* in octavo. — 2 *Concilio Tridentino cum indice librorum prohibitorum* in sedecimo. — 3 *Essercitii de la vita christiana* del Ploarte. — 1 *Vite de santi padri*. — 100 *Dottrine christiane del Ledesma con interrogatorii*. — 200 *Dottrine christiane semplici in lingua volgare*. — 200 *Dottrine christiane in lingua greca*. — 10 *Regole di S. Basilio*. — 10 *Modi del insegnar la dottrina christiana del Ledesma*.

(Hivatalos másolata a római vatikáni levéltári *Nunziatura di Polonia* 15. kötete 69—70. lapján. A *dült betűkkel szedett* művek Báthory András könyvjegyzékében is megvannak, s ebből következtetjük, hogy azokat Caligari nuntiustól kapta, a ki őt különben is meglátogatta Pułtuskban.)

¹ A varsói főlevéltár udvari számadási könyvei 1583-iki 268. kötetében olvassuk ezt a Báthory Andrára értendő tételt: *Pro libris certis Cracoviae Pultoviam missis dati fl. 15/26. Pro Missale Romano et Biblia Sacra fl. 6.*

² A varsói id. kincstári bizottság levéltárában olvassuk Reszka Szaniszló 1583/84-iki számadásaiban: *Pro ligatura pulchra Missalis et Ceremonialis iussu Illmi eleganter compactis Duc. 2/7.*

³ A kollegiumot 32 jezsuita-atyá vezette s ezek hivatalos jelentésében (a Rómában 1585-ben megjelent *Annuae literae Societatis Jesu anni 1583*. 81. lapján) olvassuk: *Gymnasium [Pultoviense] et nobilitate floret et numero. Regis ex fratre nepos Andreas Batorius, cum quadriennio amplius operam gymnasio nostro dedisset, hoc anno evocatus a Rege cum omnes pereleganti oratione publice salutasset, magno omnium cum moerore desiderioque discessit.*

⁴ A római curiához 1584 április havában Báthory András kineveztetése érdekében benyújtott »*Informatio de coadjutoria Varmiense*« cz.¹ íratban olvassuk: *Illmus d. Andreas . . . operam dedit per sex annos apud Reverendum patrum Societatis Jesu Pultoviae.* (Reszka Szaniszló eredeti fogalmazványa a krakói Jagiello-egyetemi-könyvtár kézírattára, 160. kötete 49. füzetében.) S ez adat úgy egyeztethető össze a pułtuski atyák jelentésével, hogy a két első év talán a gimnáziumra előkészítő alsóbb tanfolyamra vonatkozik, a mit ők a négy évbe nem számítottak be.

iskolát, hogy a király hívására kilépjen az élet iskolájába. Hiszen eddig is neki köszönhetette, hogy — nem remélt óriási nehézségek árán — előbb vármiai kanonokká, majd miechówi préposttá választották. De nagybátyjának messzebb menő tervei voltak vele. Biztosítani akarta számára a vármiai püspökséget s kedvében járt XIII. Gergely pápának, hogy ifjú öcsését bíborossá tegye. István király mindkét célját elérte, s felemelő lehetett, hogy sürgető, szinte erőszakos modoráért nem volt oka röstelkednie.

Báthory András 1583 őszén indult útnak fényes kíséretével Krakóból az Örökváros felé, az olaszországi úttal és viszonyokkal már ismerős Reszka Szaniszló kiváló lengyel humanista vezetése mellett, kit a király melléje rendelt. Ez állandó naplót vezetett útjokról, melyből kitűnik, mily érdeklődéssel kereste az ifjú herezeg tudós papok és kitűnő emberek társaságát, barátságát. S tudományos hajlamairól tanuskodik az is, hogy midőn egy év múlva — már mint bíboros — visszatért Lengyelországba, az olasz földről magával hozott 23 ládányi vásárlás közt hét láda könyvvel volt teli, mindegyik így jelölve a leltárban: *Cista plena cum libris*.¹ Vegyes tárgyakat tartalmazó vörös bőrládájában meg alábbi könyveit találjuk:

Theatrum Mundi in folio magno Antverpiae editionis,² non legatum.

In cistula sunt aliquot libri varii et plures Italici.

Liber magnum Theatrum orbis, ligatus, cum multis imaginibus alligatis.

Libri varii in 4-o et 8-o in universum fere 60.

Tres pectines novi, in libro positi.³

Báthory András ekkoriban — e leltár összeírásakor — második római útjára készülődött, ezúttal, hogy a pápát megnyerje az István király tervezte nagy török-ellenes ligának. De midőn

¹ Eredetije a krakói Jagiello-egyetemi könyvtár kéziratára 1133. kötete 36. ívén; a 8. számú ládában pedig volt: Aliquot privilegia Ill^{mi} in pergamento involuta.

² Vajjon ez a példánya jutott-e később Apafi Mihály fejedelem könyvtárába (jegyzékét kiadta 1836-ban gr. Kemény József: Notitia historico-diplomatica-ja I. k. 106—110. l.), úgy talán, hogy Báthory András 1599 elején magával vitte Erdélybe, s halálával a könyv a fejérvári udvarban maradt?

³ Eredetije 1585 szeptember 12-ikéről a krakói Jagiello-egyetemi könyvtár kéziratára 162. kötete 147. ívén.

1587 tavaszán hazatért, jötevő nagybátyját már nem találta életben. S bár utódja, a svéd III. Zsigmond király eleinte jóindulatot tanusított iránta, később okot adott neki neheztelésre, s a nagyra-törő magyar bíborosnak lengyel földön meg kelle elégednie a vármiai püspökséggel, mely 1589 elején reá szállott. A vármiai káptalan azonban — honfiusíttatása daczára — idegennek tekinté különben sem felszentelt püspökét, s iránta soha olyan bizalmat nem mutatott, melyet megérdemelt volna. Báthory András jól érezte ezt, s ámbár az egyházmegye kormányzását fenntartá magának, távol a káptalantól, Heilsbergben, a vármiai püspökök középkori kastélyában éldegélt elvonultan három nagy szenvedélyének: a politikának, mely egyaránt izgatta, akár erdélyi, akár lengyel ügyekről esett szó, a vadászatnak, a miben utólérhetetlen volt, mint István király s a könyveknek és tudománynak, melyek gyermekkora óta érdekelték. Ám ha könyvbaráttá tudós nagybátyja tette, a könyvgyűjtés nemes szenvedélyét híres két elődje: Kromer és Hosius püspök példája, meg Reszka apát írói működése élesztette benne.

II.

Szinte teljes tíz évet élt Báthory András heilsbergi diszes residentijában, midőn 1599 elején végre beteljesült régi vágya, s útnak indult a hideg télben, hogy Báthory Zsigmondtól — titkos üzenete folytán — átvegye az erdélyi fejedelemséget. Ez meg is történt, de jól ismervén a viszonyokat, uralma állandóságában nem igen bízott s így csak a legszükségesebbet vitte magával. Kincseket érő ruháit és drágaságait, ezüstjét meg könyvtárát pedig heilsbergi palotájában hagyta, hűséges magyar udvarbirája és cselédjei gondjára bízva. Hanem Báthory András fejedelemsége szerencsétlenül végződött. A vesztett sellemberki csatából a moldvai határ felé futtában Mindszentek napjára a felizgatott népszenvedély áldozatává vált a Pásztorbükkön, hol a csiki székelyek agyonverték.

Tragikus halálának híre Vármiába is villámgyorsan eljutott s a sors szeszélye úgy akarta, hogy a lemondott Zsigmond fejedlem éppen a heilsbergi kastélyban értesüljön róla, melyet a bíboros engedett át neki lakásul cserében a fejedelemségért. Báthory Zsigmond erre hirtelen összecsomagolt — s unokabátyja könyveiből

is magához vevén néhány értékesebb kötetet, Erdély felé sietett, hogy magának újra biztosítsa. A vármiai káptalan pedig — a dolog törvényes rendje szerint — bizottságot küldött ki elhalt püspöke vagyonának leltározására s lefoglalására. Eljárása ellen azonban a bíboros-fejedelem bátyja, Báthory István lengyel ipja: a közelben élő Kostka György marienburgi várnagy igénykeresetet jelentett be (Erdélyben tartózkodó) veje és gyermekei, az ő házában élő kis unokái nevében, a miből hosszas pör támadt. S miután másfél év múlva Báthory István is meghalt s így jogigényét már kevesebb nyomatékkaal érvényesíthetné apósa, végre közel tíz évi húzavona után a hitelezők — néhai Claudius Rangone püspök lengyelországi pápai nuntius engedélye alapján — kitűzhatték Báthory András ingó vagyonára az árverést, mely a káptalan megbizottjai előtt 1608 márczius elején folyt le a heilsbergi kastélyban.

A magyar művelődési szempontból is végtelen értékes árverési leltárt kutatásaink közben 1902 nyarán Königsbergben találtuk meg¹ s belőle közöljük most a kótyavetyére került magyar könyvtár alábbi jegyzékét.

Venditi libri.

	flor. gr.
Sermones Innocentii ²	2 —
Sermones Stellae Didaci ³	2 —
Speculum morale sacrae scripturae	1 —
Cathechismus Conradi Clingi ⁴	1 —
Bellarmini opera ⁵	7 —
Flaminei Parisii I. C. Tractatus de resignatione beneficiorum ⁶	— 20
Franciscus Soto: De iustitia et iure ⁷	— 20
Concilium Tridentinum ⁸	— 10
Virgilius cum explicatione	1 10

¹ Az árverés teljes jegyzéke a königsbergi állami levéltárban maradt fenn, s a Báthory András bútorait, ezüstjét és egyéb ingóságait feltüntető részét egybeült fogjuk kiadni.

² Értendő III. Incze pápa »Sermones de tempore et de sanctis« című több kötetes ismert munkája.

³ Luis Fray de Granada XVI. századi spanyol író egyházi neve.

⁴ Ívrétű 1562-iki kiadása lehetett.

⁵ Bellarmino Róbert híres jezsuita műveinek velencei 7 kötetes 1599-iki kiadása volt, mely tehát kötetenként egy forintjával kelt el.

⁶ E mű XVI-ik századi kiadása igen ritka, folytatólagos címe: et de confidentiis beneficialibus.

⁷ Leydeni kiadás, 1569-ből való.

⁸ Az 1567-iki löweni ívrétű kiadás lehetett.

	flor. gr.
Institutiones iuris ¹	— 18
Villae Johannis Baptistae	— 20
Quatuor libri Coleti ²	3 —
Octo libri parvi	9 —
Politica Casi ³	— 20
Bibliotheca homiliarum et sermonum priscorum eccle-	
siae patrum tomi quatuor ⁴	8 —
Antonii Bonfinii Rerum Ungaricalium ⁵ decades 4; item	
Hosii et Cromeri Epistolae duae ⁶	2 14
Julii Caesaris Commentarii	— 10
Annales Stanislai Sarnicii ⁷	1 10
Speculum missae	— 10
De probatis sanctorum historiis 7 tomi, authore Sufio ⁸	16 20
D. Stanislai ⁹ opera	4 —
Martini Cromeri Polonia ¹⁰	2 —
Lorichii De institutione principum loci communes ¹¹ ...	— 6
Jacobi Sadoleti ¹² Epistolae	— 10
Manutii ¹³ Epistolae	— 10
Liber compactus, in quo quaedam sunt manu scripta	— 6
Christophori Varseviensis Paradoxa ¹⁴	— 10

¹ Kiegészítve: civilis; tehát Justinianus császár törvénykönyve, melyet neve nélkül szoktak a régiek idézni.

² Valószínűleg Coletus János művei voltak.

³ A XVI. század végén főleg Aristoteles bölcsészetével foglalkozott Casi János ritka műve.

⁴ Leydeni 1588-iki kiadás.

⁵ Helyesen: Ungaricarum; 1543—1581 közt négy kiadásban jelent meg Bázelen.

⁶ E hozzákötött könyvecske teljes címe: Epistolae duae insignes, altera d. Stanislai Cardinalis Varmiensis Hosii ad Illustriss. Brunsvici Ducem Henricum; altera Martini Cromeri ad Sereniss. Regem, Proceres, Equitesque Polonos in Comitibus Varsaviensibus congregatos. Kölni 8-r. kiadása 1564-ből való.

⁷ Sarnicki lengyel író ívrétű, helynélküli 1587-ből való műve. Ugyane szerző előbb (1582-ben) kiadott »Annalium Polonicarum« cz. másik művének az a magyar vonatkozása, hogy Báthory István királynak ajánlta.

⁸ Az 1578-ban meghalt híres kölni karthausi barát: Surius Lőrincz nagy műve, melynek teljes címe: Vitae Sanctorum ex probatis auctoribus collectae; megjelent Kölnben 1576-ban.

⁹ Bizonyára: Hosii, minthogy az ő műveinek van egy 1572-iki ant-verpeni »Opera omnia« cz. ívrétű kiadása.

¹⁰ Folytatólagos címe: Sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. Báthory István királyhoz ajánlott ívrétű kölni kiadása 1589-ből való.

¹¹ Lorich Reinard Hadamarius e művének 1563-iki frankfurti 8-r. kiadása legismertebb.

¹² Püspök és bíboros volt, meghalt 1547-ben; leveleinek számos kiadása van.

¹³ Manutius Pál híres velencei író; meghalt 1574-ben.

¹⁴ Folytatólagos címe: Quibus de origine generis et nominis Poloni adiunctus est dialogus; Warszowiecki művének e 4-r. kiadása megjelent Krakóban 1598-ban.

	flor. gr.
Epicedium Jacobi Strussi	* — 6
Palladii D[iscipulus] Evagrii historia ¹	— 20
Osorii De institutione regis ²	— 20
Catalogus gloriae mundi ³	1 12
Plutarchi 3 libri ⁴	1 —

*Libros sequentes emit Johannes Kraus bibliopola Ged-
nensis in duabus cistis* 160 —

In folio.

Quatuor libri magni Bibliorum in pergameno scripti.
Liber magnus moralium B. Job in pergameno scriptus, autore
D. Gregorio Papa.⁵
Decem tomi S. Augustini.⁶
Bibliorum sex tomi cum glossis Nicolai Lyrani.⁷
Biblia hebraice, chaldaice, graece et latine.
Novum Testamentum graecum cum interpretatione latina, et
Vetus Testamentum hebraicum cum interpretatione latina, unus liber.
Lexicon graecum.
Communes et familiares hebraicae linguae Idiothismi Bene-
dicti Ariae.⁸
Opera Platonis, liber unus.
Aristotelis liber unus.
Liber unus antiquus continens Cronicam ab initio mundi.
Enarrationes Feri⁹ in acta apostolorum; item eiusdem in
Johannem.¹⁰

¹ Az V-ik században élt cappadociai püspök műve, melynek teljes címe: Historia Lausiaca, seu de rebus gestis piorum virorum sui temporis Párisi 4-r. kiadása 1570-ből.

² Az 1580-ban elhunyt Osorius Jeromos püspök e művének ívrétű római kiadása 1592-ből való, 8-r. kölni 1572-ből.

³ Valószínűleg a Cassanaeus-féle, melynek alább még egy második példánya is van.

⁴ E rövides cím vonatkozik a görög classicus »Opera omnia« három-kötetes 1572-iki 8-r. Henricus Stephanus-féle kiadására.

⁵ A 604-ben meghalt Nagy Gergely pápa ismert művének kézirati másolata. Van egy római 4-r. 1475-iki kiadása is »Expositio in Jobum sive Moraliū libri XXXV.« cím alatt.

⁶ Tíz-kötetes ívrétű XVI. századi kiadása: a bázeli (1569), velenzei (1570) és antwerpeni, 1577-ből.

⁷ Bázeli 1508-iki kiadás.

⁸ A XVI. század utolsó negyedében működött ez egyházi író neve: Arias Montanus Hispalensis vagy zsidósan: Rabbi Arjech Juda de Modena. Nevét az 1569—72 közt megjelent antwerpeni híres 8 kötetes polyglott biblia tette híressé, melynek utolsó kötete ép ez volt.

⁹ Az 1554-ben elhalt Ferus, alias Wild Johannes Mogantinus műve 1545-iki leydeni kiadása.

¹⁰ Emez pedig mainzi, 1559-ből.

Commentaria in Psalmos Davidicos prisce cuiusdam authoris.
 Divi Cyrilli opera, liber unus.
 Tomus quartus conciliorum omnium.¹
 Biblia scripta in pergameno.
 De probatis sanctorum historiis 7 tomi, auctore Surio.²
 Tertulliani Carthaginensis opera, liber unus.³
 Bibliotheca sancta, auctore T. Sixto Senensi.⁴
 D. Epiphanius episcopus contra LXXX. haereses, liber unus.⁵
 Vitae Plutarchi.
 Thucydidis De bello Peloponnesiaco.⁶
 Dionysii Alexandri Antiquitatum Romanarum liber unus.⁷
 E Dione excerpta historia ab Joanne Xiphilino.⁸
 L. Terentius Afer cum commentariis.
 Onomasticon historiae Romanae, Joanne Glandorpio auctore.⁹
 Crispi Salustii Historica opera.
 F. Dominici Soto De natura et gratia.¹⁰
 Laertii Diogenis De vitis Philosophorum.¹¹
 Historiae ecclesiasticae scriptores graeci [nempe: Eusebius, So-
 crates] Joanne Christophorono sive Anglo,¹² interprete.
 Suidae Historica.¹³
 Theatrum humanae vitae libri 5 auctore Theodoro Zwingero
 medico.¹⁴
 F. Dominici Soto De iustitia et iure.¹⁵
 Ruffini Aquileiensis Presbyteri In LXXV Davidicos Psalmos
 commentarius.¹⁶

¹ Négykötetes ívrétű kiadása a kölni, 1567-ből.

² Második példánya a már fentebb is idézett műnek.

³ Két ívrétű párisi kiadása van: 1580-ból és 1598-ból.

⁴ Kölni ívrétű kiadás 1576-ból.

⁵ A IV. századi egyházatya e művének bázeli kiadása 1544-ből.

⁶ Valószínűleg velencei 1502-iki kiadása volt.

⁷ Ez olasz ösnyomtatvány, mert ívrétben Reggióban jelent meg 1498-ban
 »Originum, sive Antiquitatum Romanarum libri XI« teljes címmel.

⁸ Dio Cassius művének görög-latin szövegű 1592-iki párisi kiadása.

⁹ Megjelent 25 évvel szerző halála után Frankfurtban, 1589-ben.

¹⁰ A kiváló Aristoteles-magyarázó e ritka művének ívrétű 1550-iki
 antwerpeni kiadása ismeretes.

¹¹ Nyomatott Rómában 1594-ben. Helyes címe: De vitis, dogmatibus
 et apophthegmatis eorum, qui in philosophia claruerunt libri X. Graece
 et Latine, Thoma Aldobrandino interprete.

¹² Meghalt 1558-ban; műve megjelent: Köln, 1570 és 1851.

¹³ Teljes címe: Suidae Historica caeteraque omnia, quae ulla ex
 parte ad cognitionem rerum spectant... E Wolf-féle latin kiadása nyomatott
 Bázelen, 1581-ben.

¹⁴ Az 1588-ban elhunyt híres német orvos e művének ismertebb ívrétű
 bázeli kiadása 1565-ből és 1571-ből való.

¹⁵ Leydeni 1569-iki kiadás.

¹⁶ Szintén leydeni 1570-ből.

- Opus catechisticum D. Petri Canisii.¹
 D. Hilarii Lucubrationes quotquot exstant.²
 In sacrosanctum Jesu Christi evangelium secundum Matthaeum
 commentarii, authore Claudio Guiliardo.³
 Theophylacti Bulgariorum archiepiscopi In quatuor Evangeli-
 stas, in [omnes] D. Pauli Epistolas, in minores aliquot Prophetas dic-
 tissimae enarrationes.⁴
 Francisci Toleti In evangelium S. Joannis commentaria.⁵
 Opera D. Gregorii Nysseni episcopi.⁶
 Biblia sacra vulgatae editionis, Sixti V. Pont. Max. iussu edita.
 Dictionarium graeco-latinum.
 Clementis Alexandrini⁷ opera.
 D. Haymonis episcopi Halberstadiensis Homiliarum liber
 unus.⁸
 D. Ludovici Blossii abbatis Laeliensis opera.⁹
 S. Bonaventurae opera.¹⁰
 Item eiusdem Summa Theologica.¹¹
 F. Hectoris Pinti Lusitani opera omnia latina.¹²
 Francisci Riberae presbyteri Societatis Jesu In libros XII.
 Prophetarum.¹³
 Ruardi Zappori opera.
 Eludatio in omnes Psalmos iuxta veritatem vulgatae et eccle-
 siae usitatae, editiones latinae.
 Defensionis fidei maiorum liber unus, authore Christophoro
 Capite fontium,¹⁴ archiepiscopo Caesariensi.
 Casparis Contareni¹⁵ opera.
 Bibliae concordantiae.

¹ Canisius (másképen Van Hondt) Péter híres jezsuita e művének 1586-iki kölni kiadása lehetett.

² Bázei 1535-iki kiadás.

³ Ívrétű kiadása: Páris, 1562.

⁴ Ez három külön kis könyv, melyeknek valami párisi, kölni vagy antverpeni kiadása volt egybekötve.

⁵ A híres jezsuita e művének ívrétű kiadása az 1588-iki római.

⁶ Első, 8-r. kiadása 1596-ban Ingolstadtban nyomtatva jelent meg.

⁷ Megjelent Commelinoban 1592-ben. A II. században működött ez egyházatya teljes neve: Clemens Titus Flavius, presbyter Alexandrinus.

⁸ Ívrétű kiadása Kölnben jelent meg 1536-ban.

⁹ Az 1566-ban meghalt író műveinek ez összkiadása megjelent: Lovanii, 1568.

¹⁰ Megjelent hét ívrétű kötetben, a római vatikáni nyomdában nyomtatva 1588—1596 közt, V. Sixtus pápa gondoskodásával.

¹¹ Kiadta Trigosus Péter; Róma, 1593.

¹² Ívrétű leydeni kiadása 1590-ből.

¹³ Nyomatott Kölnben 1599-ben.

¹⁴ Cheffontaines francia egyházi író műve kevés könyvtárban van meg.

¹⁵ Velencei bíboros, meghalt 1542-ben; e műve megjelenet Párisban 1571-ben.

Thesaurus linguae sanctae novus, D. Marco Marino Brixiano auctore.¹

C. Plinii secundi Historiae mundi.

Opera Venerabilis Bedae presbyteri, libri 4.²

Commentarii in Pentateuchum Mosi, auctore F. Hieronimo de Oleastro.³

Hierarchiae ecclesiasticae assertio, auctore Alberto Pighio Campensi.⁴

Photii patriarchae Constantinopolitani Jus Pontificium Graecorum.

Annales ecclesiastici Baronii tomus primus et quartus.⁵

Catalogus gloriae mundi D. Bartholomaei Cassanai.⁶

Opera Ruberti abbatis monasterii Zuitiensis libri tres.

Opera Innocentii Pont. Max. tomus primus et secundus.⁸

Chrisostomi Favelli opera, tomus secundus.

Cornelii Jansenii episcopi Gandensis Commentarii in totam historiam evangelicam.⁸

M. Roberti Holkoth Angli In librum sapientiae regis Salomonis praelectiones.⁹

Commentaria Urbana Raphaelis Volaterrani.¹⁰

D. Dionysii Carthusiani In quatuor Evangelistas enarrationes.¹¹

In sacra Evangelia et actus apostolicos scholia, auctore Gagnei Parisino theologo.¹²

Biblia antiqua. Hagiologium Georgii Vicelii.

Julii Caesaris Scaligeri Commentaria in 6 libros, de causis plantarum.

Cicero manuscriptus in pergameno.

Petri Angelii Syriadis liber unus.

¹ Két kötetben; Velence, 1593.

² Négykötetes ívrétű az 1563-iki bázeli kiadás.

³ Meghalt 1569-ben; e műve antverpeni 1569-iki kiadás.

⁴ Nyomtatási helye: Köln, 1558.

⁵ Baronius Caesar biboros e híres művének jelzett két kötete megjelent Rómában, 1593-ban és 1595-ben.

⁶ Chasseneux francia író e fametszetekkel díszített művének velencei ívrétű 1571-iki kiadása lehet.

⁷ III. Inceze pápa műveinek ívrétű két kötetes kiadása: a kölni 1575-ből.

⁸ Megjelent: Lovanii, 1572 s már a XVII-ik században is igen ritka volt. Teljes címe: Commentarii in suam concordiam ac totam historiam evangelicam partes IV.

⁹ Két ívrétű kiadása: a speieri 1483-ból és a bázeli 1506-ból.

¹⁰ Az eredetileg Maffei nevű olasz író e »Commentariorum Urbanorum octo et triginta libri« cz. művének öt XVI-ik századi kiadását ismerjük s kiválóan szép, szelrajzokkal díszített 1511-iki párisi ívrétű kiadása.

¹¹ Kölni 1532-iki vagy leydeni 1579-iki kiadása a XV. századi szerző e művének.

¹² Gagny Jean francia író e művének velencei 8-r. 1556-iki kiadása.

Thesaurus de sanctis.¹
Liber Bibliae moralis.
Valerius Maximus cum commentario.²
Cassiodori³ Explicatio in Psalmos Davidicos.
Chronica regni Poloniae Jodoci Ludovici Decii.⁴
Notitia utraque dignitatum cum Orientis tum Occidentis ultra
Arcadii Honoriique tempora.
Sententia et explicatio cum quaestionibus super libros Etico-
rum Aristotelis.⁵
Biblia antiqua.

In quarto.

Caii Suetonii Tranquilli XII Caesares.
De varia Republica, Benedicti Ariae.
Cassiodori senatoris⁶ opera.
Commentaria Petri Fonsecae In libros Methaphysicorum Aris-
totelis, tomus primus. — Eiusdem in eundem, tomus secundus.⁷
Palladii divi Evagrii discipuli Lauriaca, quae dicitur historia.⁸
F. Hectoris Ririle In Ezechielem commentarii.
Granatensis⁹ Introductionis ad symbolum, liber unus.
Ivonis episcopi Epistolae et Chronica de regibus Francorum.
Coenae Lutheranorum et Calvinistarum oppugnatio, autore
Laurentio Artaro.
Hyeronimi Osorii Paraphrasis in Esaiam.¹⁰
Porphyrii Isagoge in dialecticam.¹¹
Nicolai Cragii Ripensis De Republica Lacedaemoniorum.¹²
Apologia Francisci Montani pro S. J. in Gallia.¹³
De victoria regis Stephani adversus Moschum.

¹ Ívrétű kiadása 1486-ből és 1489-ből igen ritka.

² Értendő szerző »Exemplorum, seu dictorum, factorumve memora-
bilium libri novem« cz. műve, melynek ívrétű kiadása a velencei, 1565-ből.

³ Cassiodorus Magnus Aurelius e művének egy 1491-iki és 1509-iki
ívrétű kiadása ismeretes.

⁴ Tulajdonképpen czíme: Contenta de vetustatibus Polonorum. Meg-
jelent Krakóban, 1521-ben.

⁵ Ez talán az, mely jelenleg Wolski Zsigmond varsói tanár tulajdona.

⁶ A már előbb idézett Cassiodorus M. Aurelius.

⁷ A jezsuita író e művének leydeni 1597-iki kiadása.

⁸ Párisi 1555-iki kiadása lehetett.

⁹ Teljes czíme: Ludovicus Granatensis, Ord. S. Dominici SS. Theo-
logiae professor; meghalt 1588-ban.

¹⁰ Nyomatott Kölnben, 1570-ben.

¹¹ Porphyrius Malchus e művének ismertebb 4-r. kiadása: a firenzei
1521-ből és a párisi 1538-ból.

¹² Megjelent Genfben 1593-ban.

¹³ Folytatólagos czíme: adversus Antonium Arnald; ingolstadti 1596-ből
való 8-r. kiadása legismertebb.

Donati¹ Erotemata Grammatica.
Petri Liliae De Deo trino et uno oratio.
Liturgica Latinorum Jacobi Pamellii.²
Hieronimi Albani equitis De potestate Papae.³

In octavo.

De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haereticos
authoritate.

Antidota apostolica contra haereticos in duas epistolas Pauli
ad Corinthios tomus tertius, authore Thoma Stapleto.

Plutarchi vitarum parallelarum tomus primus et secundus.

Eiusdem Ethices, pars secunda

Eiusdem In moralia pars 3 duo libri.

Jacobi Sadoleti episcopi Carpentariensis Epistolae.⁴

Francisci Bencii Orationes et Carmina.⁵

Morum philosophia poetica Zwingeri. Item eiusdem tomus
secundus.⁶

Amiani Rerum sub Imperatoribus historia.⁷

Hiesippi De bello Judaico.⁸

Henrici Susonis opera.⁹

Jacobi Gorscii: Apologeticus adversus quendam Apostatam.

Item eiusdem libri duo.

Eiusdem De lapsu et restauratione hominis.

Opera Fulgentii episcopi.¹⁰

Pauli Orosii Adversus paganos historiarum liber.¹¹

Enchiridion controversiarum de religione.

Dictionarium latino-graecum.

Institutiones dialecticae Fonsecae.¹²

¹ Donatus Aelius, grammaticus Romanus értendő, a ki 350 körül
müködött.

² Két kötetben; Köln, 1571.

³ Negyedréti kiadása a leydeni 1558-ból.

⁴ Kölni kiadás, 1554-ből.

⁵ Folytatólágos czíme: cum disputatione de stylo et scriptione. Római
kiadása 1586, 1590; ingolstadti 1595 és 1599-ik évi.

⁶ Idősb Zwinger Tódor műve; bázeli 1575-iki kiadás.

⁷ Franciscus Ammianus Marcellinus e művének 1591-iki leydeni kiadása.

⁸ Bázeli 1509-iki kiadása lehetett, míg kölni 1530-iki ívrétű kiadá-
sának teljes czíme ez: De rebus a Judaeorum principibus in obsidione fortiter
gestis deque excidio Hierosolimorum, aliarum civitatum adjacentium libri V.

⁹ Német író; neve: Heinrich von Berg Suzon, kinek művei »Viri
sanitate, eruditione et miraculis claris opera et vers. J. Surii« czímen Köln-
ben jelentek meg.

¹⁰ Bázeli 8-r. kiadás 1587-ből.

¹¹ Megjelenés-helye: Köln, 1582.

¹² E portugali író teljes neve: Fonseca Damian, de la Ord. de Predi-
cadores; id. műve 8-r. 1586-iki kölni kiadás.

Epistolae Pauli Manutii.¹

Petri Bembi epistolae.²

Eiusdem epistolae nomine Leonis Pont. Max. scriptae.³

Martini Crusii Aetiopicae historiae epitome.⁴

Granatensis Rhetoricae ecclesiasticae.⁵

Caroli Clusii Historia.⁶

Flores Bibliorum.

De quatuor pluustris haereticarum fabularum, authore Arnaldo Mermannio.⁷

Theophylacti Enarrationes in epistolas Pauli.⁸ — Loci communes. De institutione principum.

Eiusdem Epistolarum volumen primum et secundum.

Eiusdem volumen orationum secundum et tertium.

Annotationes in eiusdem divinationem.

Laurentii Gambarae Poemata sacra.⁹

Mureti Orationes.¹⁰

Erotemata Ludovici Bebonis in Institutiones Imperiales.

In sedecimo.

Possevini Atheismi Lutheri.¹¹

¹ Római 8-r. 1579-iki vagy kölni 1581-iki kiadás.

² A római biboros leveleinek e kiadása velencei, 1552-ből.

³ Emez pedig leydeni, 1540-iki vagy szintén velencei.

⁴ Heliodorus ismert művének e kiadását az 1607-ben elhalt német humanista Frankfurtban 1584-ben adta ki.

⁵ Nyomatott Kölnben, 1578-ban.

⁶ Értsd tovább: rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam prouincias observatarum; melynek antverpeni 1583-iki kiadása legismertebb.

⁷ Megjelent: Löwenben, 1564-ben.

⁸ Kölni 1513-iki és párisi 1548-iki 8-r. kiadása ismeretesebb.

⁹ Antverpeni kiadása 1577-ből való.

¹⁰ Az 1585-ben elhunyt Muretus Marcus Antonius Lemovicensis 23 beszédének velencei kiadása.

¹¹ Folytatólagos címe: Melanchthonis, Calvinis, Bezae, Ubiquetariorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, Arianorum et aliorum nostri temporis haereticorum.

Duo item libri Pestilentissimi Ministrorum Transsylvanicorum, cum thesibus Francisci Davidis, adversus sanctissimam Trinitatem.

Refutati Ab Antonio Posseuino Societatis Jesu. Denique Antithesis haereticae perfidiae, contra singulos articulos orthodoxiae fidei. A hazánkban is járt XVI. századi híres jezsuita e nálunk ismeretlen kis műve (Vilna, 1586. 8-r. 109 l.) nemcsak címlapon is jelzett tartalmáért, hanem azért is érdekelheti irodalmunkat, mivel 3-ik lapján olvasható Bodonyi István »nobilis Transsylvanus« ajánló levele Báthory István lengyel királyhoz, keltezve: Vilnae, Metropoli Lituaniae, Mense Martio M. D. LXXXVI. — A munka legkönynyebben hozzáférhető példánya a krakói hg. Czartoryski-könyvtárban 4597/5. sz. a. található.

*Libros sequentes emit Illustrissimus dominus d. episcopus
Simon Rudniczki.*

flor. gr.

Conciliorum omnium tam generalium, quam provincia-	
lium volumina quinque	decem
Titus Livius	4 —
Thesaurus linguae latinae ¹ 2 libri	5 —
De Hispanorum origine	2 —
Historia Platinae De vitis Pontificum ²	2 —
Opera D. Basilii Magni ³	3 —
Fasti et Triumpho Romanorum	3 —
Alexandri de Hales libri tres ⁴	6 —
Opuscula insigniora D. Dionysii ⁵	2 —
Apostolicarum constitutionum Clementis ⁶ opera	1 15
Opera D. Hieronymi libri tres ⁷	7 —
S. Thomae Aquinatis Summa totius theologiae libri 3	5 —
Philostrati ⁸ De vita Apollonii [Tyanei] liber unus	1 —
Chronica Ungarica	1 —
Antonius Bonfinius	1 15
De bono senectutis	— 20
De perfecto Cardinali	— 20
In sermonem Seraphici Doctoris	1 —
Osorii episcopi: De rebus Lusitanensibus 5 libri ⁹	5 —
Benedicti Pererii tomus prior: Commentarii ¹⁰	1 —
Eiusdem De communibus rerum omnium naturalium	
principiis ¹¹	1 —
Libri quatuor D. Bonaventurae ¹²	6 —

¹ Kiegészítő czíme: seu forum Romanum. Ívrétű három kötetes bázeli kiadása 1578-ból való.

² Ívrétű 1562-iki vagy 1568-iki kölni kiadása volt.

³ Kölni 1531-iki vagy velencei ívrétű 1535-iki kiadása lehet.

⁴ A középkori angol író »Universae theologiae summa« cz. műve velencei ívrétű 1575-iki 4 kötetes kiadásának három kötete.

⁵ Az 1471-ben meghalt velencei Dionysius Carthusianus művének kölni ívrétű 1559-iki kiadása.

⁶ Értendő V. Kelemen pápa, kinek ez ívrétű munkája »una cum apparatu domini Jo. Andree« először 1476-ban Rómában jelent meg.

⁷ A 420-ban elhalt Szent Jeromos művei 9 kötetes bázeli valamelyik XVI. század kiadásának három kötete.

⁸ Egész neve: Philostratus Flavius Lemnius; élt a VIII. században. Ívrétű bolognai 1501-iki ritka kiadása lehet.

⁹ Talán kölni kiadása, amennyiben »De rebus Emmanuelis regis Lusitaniae« cz. másik munkája Kölnben jelent meg 1574-ben.

¹⁰ A spanyol jezsuita e művének teljes czíme: »Benedicti Pererii Valentini e S. J. commentariorum in Daniele prophetam libri sexdecim« s megjelent 1588-ban Leydenben.

¹¹ Kiegészítő czíme: et affectionibus; római 1576-iki ívrétű kiadás.

¹² E jelzés Szent Bonaventura »Perlustratio in archana tertii et quarti libri sententiarum« cz. művére vonatkozik, mely 1500-ban Nürnbergben jelent meg.

	flor. gr.
Origenes Adamantii ¹ libri 2	3 —
D[ivi] Antonii	1 —
D. Innocentii	1 —
Johannis Baptistae Tolongii Mantuani In omnes Davidicos Psalmos commentarii	1 —
Pro opere Ciceronis	4 —
Adagiorum liber unus Erasmi ²	1 —
Julii Caesaris Commentarii, liber unus	— 10
Justinus: Historia ⁶	— 10
Pymander Trismegistus ⁴	— 20
Herodoti Historiae	— 15
Friderici Nauseae Postilla ⁵	— 10
Pomerium de Sanctis	— 20
Item Pomerium sermonum fratris Pelbarti ⁶ De tempore, de Sanctis et Quadragesima	— 20
Dictionarium latino-graecum duo libri in octavo	— 20
Casi Politica	— 20
Virgilius	1 10
Institutiones iuris	— 18
Villae Johannis Baptistae ⁷	— 20

Maga a jegyzék Hartwich Orbán heilsbergi jegyző műve, mert ő rendezte a könyveket nagyság szerint s állítá össze e katalogusukat (a miért hat forintnyi tiszteletdíjat kapott) bár sietve, felületesen és tájékozottság nélkül, sok czímet csonkán, rövidítve vagy ép hibásan adván.⁸

¹ Richardus Simon álneve.

² Az 1536-ban meghalt híres Rotterdami Erasmus e művének van egy 1541-iki 8-r. leydeni és bázeli, kiadása s egy 1571-iki párisi.

³ Justinus historicus, Trogi Pompei epitomator művének 8-r. 1549-iki kölni kiadása lehet.

⁴ Teljes czíme: Pymander Mercurii Trismegisti. Kiadta jegyzetekkel Rosseli Hannibál krakói theologiai tanár. Nálunk ismeretlen ívrétű 1586-iki krakói kiadását »Liber V. de elementis et descriptione totius orbis« alczímmel Báthory István lengyel királynak ajánlta s ennek az a további magyar vonatkozása, hogy a kötet V. részében Báthory András biborosról, Wesselényi Ferenczről s Lengyelországban élt egyéb magyar társaikról is szól.

⁵ Német kiadása 1595-ben Ingolstadtban jelent meg egyszerre a latinnal.

⁶ E nevet a jegyzék német készítője (ügylátszik diktálásra) Balpartinak torzítá el, s dr. Karácsonyi János sziveskedett figyelmeztetni, hogy ez tulajdonképpen Temesvári Pelbárt XV. századi híres írónkra vonatkozik, kinek felsorolt három műve először 1498—99-ben s az utána következő években tömérdek kiadásban jelent meg.

⁷ Meg van a jegyzék elején még egy példányban.

⁸ Az íráshibákat a jegyzékben egyszerűen kijavítottuk, mert nem tartottuk tanulságosnak külön jegyzékben felsorolni őket, s mutatónál csupán ezeket soroljuk elő: Zapper Zappor, Janson Jansen, Possevinus Cathéchismi Atheismi, Iuonis Iuonis, Siphilino Xiphilino, Orosii Osorii, Naveae Nauseae, Balparti Pelbarti helyett, stb.

III.

Báthory András könyvtára tehát — miként leltára mutatja — szétszóródott a világba. Legjavát két lázában Kraus János danczkai könyvkereskedő vette meg potom 160 forinton. Ez 1595-ben telepedett meg Danczkában könyvkötőmesterként s később könyveket is árult, sőt (a hagyatékból vásárolt munkák hasznával) még egy jövedelmező naptárt is indított.¹ Más részét Báthory második utódja Rudnicki Simon vármiai püspök szerezte meg 74 forinton, míg a többi egyenként kelt el 64 forinton. Ám az egész könyvtárért még 300 frt se folyt be, pedig — számvetésünk szerint — közel 400 kötetből állott, a miből 136 ívrétű, 20 negyedretű, 44 nyolczadretű, 1 drb tizenhatodretű volt, míg a többiek nagyságát nem tüntették ki. A testesebb köteteket általában forintjával árverezték el, s csak kevésért adtak 2—2½ forintot, de volt viszont olyan is, mely csak 6—10 garason kelt el.

Báthory András magyar kortársai, illetőleg XVI. századi katolikus főpapjaink közül *senki* nálánál nagyobb könyvtárt nem gyűjtött. Hiszen pl. Telegdi Miklós pécsi püspök 272 kötetet hagyott hátra,² s ezek nagyrészt is Oláh Miklós esztergomi érsektől örökölte.³ Pioppi Dénes modrusi püspök 142 művet,⁴ Mathesy István váci püspök csak 43 művet;⁵ a többiek még alig néhányról hagyakoznak, ha ugyan önképzéssel s olvasással egyáltalán foglalkoztak.⁶ Még Naprági Demeter erdélyi választott püspöknek is csak 200—300 könyve volt, pedig e számba beleértendőek azok is, melyeket a fejérvári feldúlt palotában Báthory Zsigmond és András menekülésükkor otthagytak s Naprági magával vitt Győrbe.⁷

¹ Bár danczkai állami levéltári igazgató szíves közlése szerint.

² Könyvtárának 1586-iki jegyzékét ld. e folyóirat 1880. évf. 37—50. l.

³ Ld. róla végrendeleti hagyakozását a Történelmi Tár 1896. évf. 156. l. Nehány könyve ismertetését a Könyvszemle 1883. évf. 61—66. l.

⁴ Jegyzékét a szepesi kamara állítja össze 1574-ben; u. o. az 1894. évf. 211. l.

⁵ 1591-iki jegyzékét ld. ugyanott, az 1897. évf. 276/7. l.

⁶ V. ö. Kollányi Ferencz »Könyvek a XVI. és XVII. századbéli főpapi hagyatékokban« cz. tanulmányával; ugyanott, az 1895. évf. 205—218. l.

⁷ Néhai Ráth Károly írja (a »Győri történelmi és régészeti Füzetek« 1865-iki III. k. 145. lapján), hogy midőn Naprági győri püspök lett, »elköltözésekor 200—300 darabra menő könyvtárával együtt, mely az urodalmi levéltárban őriztetik, számos korlátnoki irományokat is hozott magával«; s ezeket ma a püspöki nagyobb semminarium könyvtára őrzi.

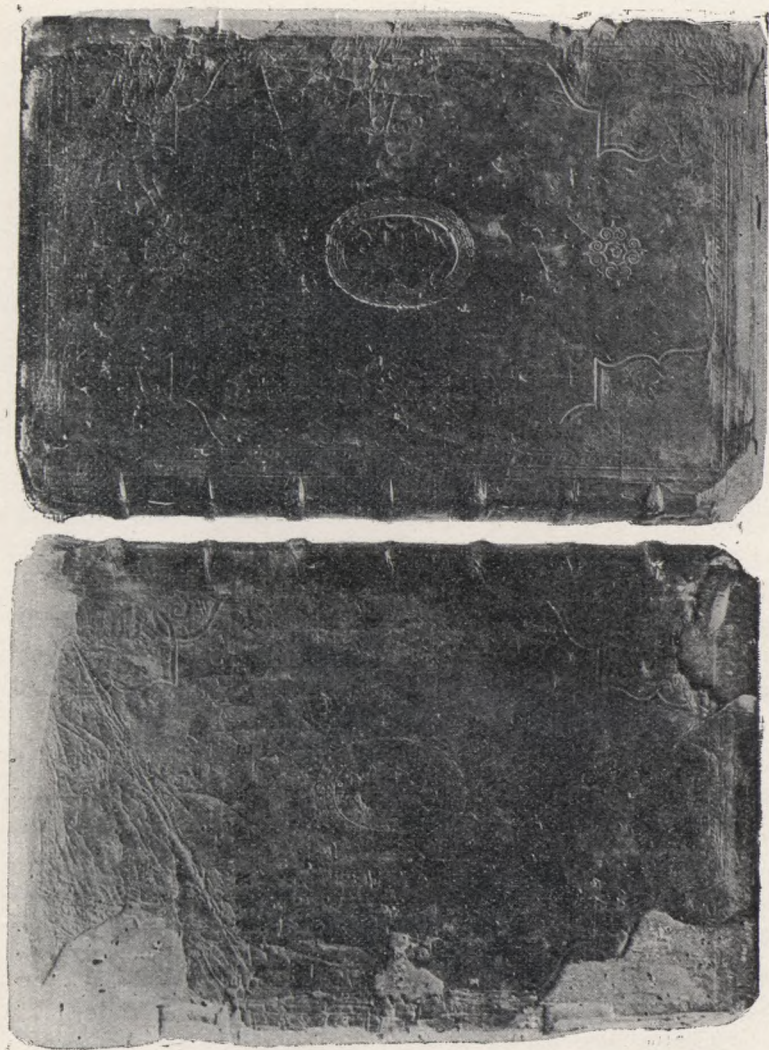
A világiak közt Zsámboki János humanistáknak, Miksa király udvari történetírójának volt 2600 kötetet meghaladó könyvtára,¹ csakhogy ő mint udvari- és íróember egész más eszközökkel s tisztán csak a tudománynak élve hordta össze irodalmi kincseit. Végül közel 600 kötetből állott 1575-ben a brassói gimnázium könyvtára,² mely úgyszólván nyilvános jellegű volt. Pedig Báthory András könyvgyűjteménye nem is annyira nagyságáért, mint értékeért s a művek ritkaságáért meglepő, elárulván azt a gondos figyelmet, melyet a bíboros ritka kiadások s diszművek beszerzésére fordított. Mert érdekes, hogy pl. Gallen János kassai könyvkereskedő egész boltjában alig öt leydeni kiadást tartott, annyira nem fizették meg, s kötetei legnagyobb részének ára fél forinton alul maradt.³

Könyveinek összeválogatása is szaktudásra s gondosságra vall. Szembeszökő a theologiai művek s a classicusok nagy száma, melyek mindenféle kiadásban előfordulnak a jegyzékben. Látszik, hogy Báthory András korának humanista törekvéseit megértve, tudományban s vallásban egyaránt a régihez visszatérő irányra közepette előszeretettel olvasta az egyházi atyákat és jogtudósokat, a görög és római írókat, az újabb renaissance megteremtőit, s a levélírókat, kiknek stílusát követi s utánozza. Hanem teljesen mellőzte a hitvitázó irodalmat, s még kíváncsiságból is alig szerzett meg néhány olyan könyvet, mely a pápaság hatalma vagy a katolikus hit egysége ellen kelt ki. Nagy érdeklődést tanúsított azonban történeti s földrajzi művek iránt, s jól felszerelte magát szótárakkal, törvénykönyvekkel, a bíborosok jogait és kötelességeit tárgyaló kisebb kiadványokkal és térképekkel, melyekre úgyszólván naponta szüksége volt, s figyelemmel kísért az irodalmat, haláláig állandóan vásárolt könyvet. Így pl. 1599 újévére rendelte meg magának Bellarmino és Riber híres jezsuiták műveinek új kiadásait, míg az előző években egy szép ívrétű Tertulianust és bölcsészeti műveket vesz, kiváló vonzalommal használván Aristoteles munkáit.

¹ Említi Schönherr Gyula a Magyar Könyvszemle 1899. évf. 183. l.

² Ld. az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 1887-iki 21. kötet 625. l.

³ Ismertette íjf. Kemény Lajos a Könyvszemle 1895. évf. 310—320. l.

BÁTHORY ANDRÁS B. VÁRMIAI PÜSPÖK PLUTARCHOS-ÁNAK KÖNYVTÁBLÁJA.

Magyar könyveit, sajnos, nem sorolja fel az árverési lajstrom, hihetőleg mert azokra — fönn északon, a Keleti tenger partvidékén — nem akadt vevő s még jó, ha a bíboros magyar szolgálai szétosztották maguk közt. De megtaláljuk Bonfini történetét két példányban, egy névtelen magyar krónikával együtt, és Temesvári Pelbárt három könyvét.

Kézirati műve is volt néhány, így pl. két bibliája és Jób könyve pergamenre írva, továbbá egy pergamenes Ciceroja, egy Aristotelese s egy vegyes tartalmú kötete, melyért mindössze hat garast adtak.

IV.

Báthory András elárverezett könyveinek ismertetett leltára azonban nem nyújt teljes képet könyvtáráról. Hiszen az csupán azokat a könyveit sorolja fel, melyek Heilsbergben még 1608 tavaszáig megmaradtak, és Isten a megmondhatója mennyi kallódhatott el, az alatt a tíz év alatt, mely halála óta eltelt. Mert hiányzanak belőle — egyebek közt — azok a művek, melyek *neki ajánlva* jelentek meg¹ s azok, melyek Báthory István király hadi tetteit dicsőítve és életét ismertetve föltétlenül meg lehettek a hálás unokaöcs gyűjteményében is. Nincs nyoma továbbá vörös ládájában tartogatott olasz könyveinek s nincsen felvéve egyetlen német könyve sem, holott levelei bizonyítják, hogy németül jól tudott. Annál meglepőbb hát, hogy a szétszóródott könyvek közül kutatásaink közben ötre szerencsésen rá is akadtunk, miként azokat az alábbiakban ismertetjük.

Ivrétű Plutarchos-ának címlapja hiányzik, de a cím az A. levelen újra olvasható így: Plutarchi chaeronei, gravissimi et Philosophi et Historici, *Ethica*, sive *Moralia* opera: Hermanno Cruserio J. C. interprete; a miből megállapítható, hogy az »Opuscula Moralia sive Ethica Graece et de Viris illustribus« czimen megjelent 1537-iki bázeli 839 lapnyi kiadása. Báthory András halála után valamely egyház kezébe jutott, mert az »Authorum elenchus« végén e jellemző bejegyzést találjuk:

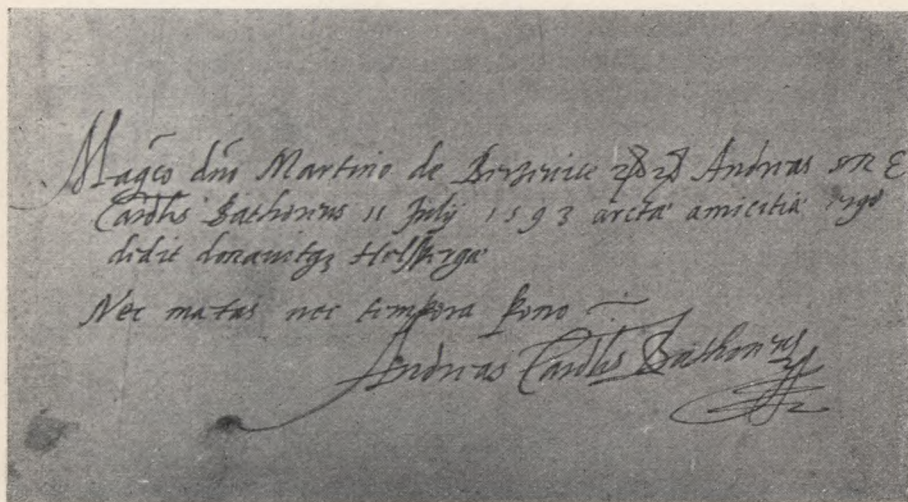
Sacerdos, qui hunc librum post obitum meum habere voluerit, decem: Nro 10 missas absolvere tenebitur pro animabus sacerdotum huius archidioecesis.

X. M. Podziemski.

¹ Ezekről más értekezés keretében fogunk beszámolni.

A sok gazdát cserélt könyv jelenleg Wolski Zsigmond varsói tanár-ismerősömé, a ki pár évvel ezelőtt egy zsidótól vette. István király dedicatiojára és S. R. (Stephanus Rex) monogrammjára én figyelmeztettem, a miért viszonzásúl lefényképezette számomra, s így az ő szívességének köszönhetem, hogy nemcsak Báthory István ajánló sorait, de a mű egykorú kötését is betmutathattuk.

A másik munka Adrichomius Delphus Keresztély »Theatrum terrae sanctae et biblicarum historiarum cum tabulis geographicis aere expressis« cz. művének 1590-iki kölni (286 lapnyi) nagyívrétű diszkiadása, melyet a bíboros a pułtusi iskola egykori főnökétől, s későbbi jó barátjától, a płocki püspöktől kapott, mivel tábláján az ő super-exlibrise látható e köríráttal: Petrus Dvni Wolsky D. G. Episcopus Plocensis. Báthory András azonban később (midőn őt 1593 július 11-én meglátogatta) Berzeviczy Mártonnak ajándékozta, minthogy lengyel-poroszországi birtokai révén úgyis jóformán szomszédságában élt s így gyakran felkereshette heilsbergi kastélyában, hol a bíboros »szoros barátsága« emlékeül az alábbi ajánló sorokat írta be a mű második lapjára:

Magis dñi Martino de Berzeviczy p̄d András OR E
Carolus Bathorus 11 Julij 1593 aet̄a amicitia p̄p̄
dñi dñi dñi dñi dñi
Nec mat̄a nec tempora ferro
Andreas Carolus Bathorus

BÁTHORY ANDRÁS B. SAJÁTKEZŰ AJÁNLO SORAI BERZEVICZY MÁRTON RÉSZÉRÉ.

Az értékes könyv Berzeviczy halálával még éppen félszázadig maradt meg ellengyelesedett családjában, midőn unokája Berzeviczy Dorottya a lubaviai franciskánusoknak ajándékozta, a czimlap rézmetszetű díszítései közé írt e feljegyzés tanúsága szerint:

Hunc librum commodissimum Generosa ac M. D. Dorothea Berzewicewa obtulit fr[at]ribus minoribus obser: conventus Lubauensis. A. D. 1646. 13. Augusti.

Későbbi tulajdonosa a »Bibliotheca Seminarii Clericalis Episcopalis Culmensis Pelpini« lett, jelenleg pedig az Erdélyi Országos Múzeum könyvtáráé.

Ugyanez az intézet, illetve annak kéziratára őrzi XVI. századi írású s 1538—47-iki okleveleket tartalmazó »Cancellaria Polonica« című 384 lapnyi (21×32 cm. nagyságú) kötetét, melynek 343/5. üresen maradt lapjára Báthory Zsigmond (Heilsberg, 1599 november 18-iki kelettel) érdekes levelet jegyzett be tíz éves unokaöcscse: Báthory Gábor (a későbbi fejedelem) számára, a ki akkoriban ott tartózkodott s a jezsuitáktól tanult. Ez a levele teszi értékessé az egykorú, de egyszerű kötésű könyvet, melyet Zsigmond fejedelem — vagy tán maga a kis Báthory Gábor — később magával hozott Erdélybe; s a kötet tartalma a lengyelek történelmét is becses új adatokkal bővíti.¹

Szintén a kolozsvári múzeumi könyvtárba jutott a véletlen folytán Clusius Károly »Rariorum aliquot stirpium . . . historia« cz. ismert növénytani műve antverpeni (1583-iki 8-r.) fametszetes kiadású példánya. A kötet préselt pergamenkötése olasz munkára vall, s úgy látszik Rómában vette ujdonságként Báthory András, a ki belső lapjára e jeligét írta be: 1583. *Nomen Domini turris fortissima*. A kötet egyike azoknak, melyeket az árverésen Kraus könyvkereskedő szerzett meg; a könyvek egy része tehát Dancz-kából hazánkba jutott, s talán a tudománykedvelő Naprági püspök gyűjteményébe.

Becsés végül »In universam Aristotelis philosophiam questiones« című (321 lapnyi) 4-r. kézirati kötete, mely ma a krakói Jagiello-egyetemi könyvtár kéziratárában található 2657 sz. a.

¹ Először mi használtuk fel vonatkozó adatait »Izabella királyné« életrajzában; majd Zakrzewski Vincze krakói egyetemi tanár ismertetette.

leltározva. Ezt maga a bíboros másoltatta egyik Braunsbergben tanuló pártfogoltjával, Székely Mátyással,¹ mit a 74. lap jobb alsó szélére tett e szavaiból tudunk: 15 Martii 97 anno M. Siculus. Két hét múlva újra beírta az 1597 márczius 29-iki keltet, midőn a 89. lapot bevégezte, a kötet utolsó sorából pedig megtudjuk, hogy 1598 április 10-ikén fejezte be apró írású unalmas munkáját, bár a címek rubrikálásával s az egyes fejezeteknek zöld és piros festéssel való díszítésével az egész kötetet csinosabbá akarta tenni. Legjobban díszíti ám a könyvet Báthory András fametszetű s füstbe nyomott ex-librise, melylyel tulajdonfogát e kötet első lapján kifejezte, nem is gondolván arra, hogy ő az első magyar könyvgyűjtő, a ki ilyesmire is kiterjeszté figyelmét, s az első *fajmagyar* ember, a ki ex-librist használ. Munkája durva utánzata a bíboros gyűrűspecstjének, azzal a bővítéssel, hogy családi czimerképe: a hármaskasfarkasfog fölé (szokatlanul) koronát is helyezett vésője; körirata pedig a következő:

ANDREAS · BATORIVS · S · R · E · CARDINALIS · EPISCOPVS · WARMIE[N]SIS *

Ennél több könyvének nem juthattunk nyomába, habár a leltár alapján² a danczkai, braunsbergi, krakói, ilyvői és más könyvtárakban is tettünk kísérletet.

V.

Magáról az érdekes kimutatásról megjegyezzük, hogy mivel a könyvek rövidített czimeinek száraz közlését nem tartottuk eléggé tanulságosnak, igyekeztünk kutatásainkkal megállapítani teljes czimeiket, továbbá, hogy mily kiadásuak voltak s lehettek a felsorolt művek, s melyeknek mily magyar vonatkozása van? El kelle természetesen eleve tekintenünk a classicusok munkáitól s a biblia-kiadásoktól, melyeknek megállapítása szinte lehetetlen lett volna. De a többi munkát főleg a római egykori jezsuita-collegium, ma Vittorio Emanuele- s a Casanatense-könyvtár czédula-katalogusából nyomoztuk ki, mintegy ezzel is jelezni

¹ Braunsbergben megjelent s Báthory Andrásnak ajánlt 1597-iki művét idézi Szabó Károly: R. M. K. III/1. k. 916. sz. a.

² Melynek korrekturáját eredetijével dr. Karge Pál königsbergi állami levéltáros szíveskedett összevetni, a mit ez úton is hálásan köszönök.

óhajtván a művek ritkaságát és becsét, mivel az ismert könyvészeti munkákból (vagy épen egyéb könyvtárakból) különben is alig ötven könyvről találtunk felvilágosítást.

Mind ez adatok összesége s e könyvjegyzék fényesen tanuskodik Báthory András biboros vármiai püspök műveltségéről, olvasmányairól és tudományos hajlamairól. S ez eddigelé kevésbé, vagy félreismert magyar történeti alakunk egyénisége, jelleme és élete rajza minden esetre csonka és homályos maradt volna, ha tanulmányainak és irodalmi foglalkozásának e tükrét nem ismerjük vala meg.

BÁTHORY ANDRÁS B. KÖNYVJELZŐJE.

